

rét és a Világosságot nézte át, s az itt publikált cikkekből is sokat elhagyott. A Magyarországon megjelent írásokat nem vette figyelembe.) A hetvenes évek romániai magyar irodalmáról szóló tanulmány után most a második kötettel a periódus válogatott bibliográfiáját is kézbe vehetjük. Nemcsak a Réthy-féle anyag folytatásához járul hozzá, hanem ki is egészíti azt. Gyűjtőköre a romániai és magyarországi lapok mellett még a vajdasági és szlovákiai magyar folyóiratokra is kiterjed. Az első két rész (Általános jellegű könyvkiadás, Általános jellegű írások) hozzávetőlegesebb, a harmadik viszont (Szerzők) a teljesség igényével készült. Az életmű „egységes szemléletősége” érdekében még azokról a szerzőkről is közlik az adatokat, akik rövidebb-hosszabb ideje Magyarországon élnek (Páskándi Géza, Köteles Pál). Mivel az első kötetben külön fejezet foglalkozik az irodalomkritikával és az irodalomtörténetírással, a második a múlt és a közelmúlt íróiról a hetvenes években megjelent írások jegyzékét is tartalmazza. (Ezek jórészt egyes írók műveinek kiadásához kapcsolódnak.)

Átgondolt rendszer, világos rendezőelv, szigorúan irodalomtörténeti nézőpont jellemzi Görömbei András és Bertha Zoltán munkáját. Az ötletyszerűségnek, a tallózásnak nyoma sincs, az önkényes csoportosítások eklektikus zavara miatt se bosszankodunk. Néhány apróbb ellenvetésünk mellett is meg kell dicsérnünk az arányok komoly szem előtt tartását. A rendkívül hasznos két kötet missziót tölt be. (A kiadás a *TIT Budapesti Szervezetének* érdeme. A Művészeti Alap Irodalmi szakosztálya és az Állami Gorkij Könyvtár anyagilag is segítette a megjelenést.)

OLASZ SÁNDOR

A „bolond pap” emlékezete

MONOGRÁFIA BALÁZS FERENCÉRŐL

Közel ötven esztendeje halt meg Balázs Ferenc, a mézskői unitárius pap és szövetkezetalapító író, s noha munkái közül csak a *Bejárom a kerek világot* jelent meg újjólag, nevével mégis gyakran találkozhattunk az utóbbi évek során is. Az erdélyi lapokban és folyóiratokban szinte évente jelent meg róla emlékezés — s ez minden bizonnyal Balázs Ferenc kivételes egyéniségének, nem mindennapos életútjának tudható be. A legtöbb írást Balázs Ferencről Mikó Imre tette közzé. Tanulmányaiból, adatközléseiből érezhető volt: Mikó a hetvenes évek elején már a Balázs Ferenc-monográfia megírását tartotta legfontosabb feladatának.

Mikó maga is részese volt a két világháború közötti erdélyi irodalomnak: az 1930-tól megjelenő *Erdélyi Fiatalok* című lap főmunkatársaként indult pályáján. 1945 előtt közéleti szerepet is vállalt, élete második szakaszában — igaz, hosszas szünet után — ismét az irodalomhoz került közel: 1970-től a Kritérium Kiadó kolozsvári főszerkesztőjeként dolgozott. Ekortájt írta meg fontos tanulmányait, emlékezéseit (*Akik előttem jártak*, *A csendes Petőfi utca*), s ebben az időszakban vette tervbe Balázs Ferenc életművének kiadását is. Összegyűjtött minden fellelhető adatot, alapvető tanulmányt írt a *Bejárom a kerek világot* új kiadásához, magát a monográfiát azonban már nem tudta megírni... Utólag már elmondható: amennyire tragikus volt Balázs Ferenc sorsa, olyannyira tragikus a róla íródott könyv is. Mikó Imre 1977-ben halt meg, az általa elkezdett munka folytatására Kicsi Antal (Tompai László monográfusa) vállalkozott, a halál azonban ismét megakadályozta a munka befejezését: a könyv harmadik fejezetét már Horváth Sz. István írta meg.

Három szerző munkájukat jelent meg tehát a Balázs Ferenc-monográfia. A szerzők — nyilvánvalóan a Mikó Imre által elvégzett alapvetés alapján — nem a hagyományos értelem-

ben vett írói monográfiát írtak. Alkalmazkodtak Balázs Ferenc életútjának természetéhez, s így nem a műveket, hanem magát a vállalkozást állították középpontba. Balázs Ferenc ugyanis — s ezt minden olvasója tudja — az élet és az irodalom összekapcsolására törekedett, a tiszta és teljes élet megvalósítását tartotta feladatának. A monográfia nagy erénye, hogy pontosan követi ennek a rendkívüli életútnak az állomásait, s a dokumentumok, valamint a visszaemlékezések segítségével részletesen bemutatja Balázs Ferenc életének küzdelmeit és tragédiáját is. A könyv segítségével megismerjük azokat az érintkezési pontokat, amelyek révén Balázs Ferenc a kibontakozó erdélyi irodalomhoz, majd pedig a harmincas évek irodalmának népi vonulatához kötődött.

*

Balázs Ferenc életének harminchat évébe számos esemény zsúfolódott. Eszmélő fiatalként élte át az impériumváltást: szülei repatriáltak, Balázs Ferenc nem tartott velük. Lehetett volna az induló erdélyi irodalom szervezője, ő világ körüli útra indult. Hazatérése után akár a teológián is taníthatott volna, ő inkább a falut választotta. Mészkon a falu életét akarta megváltoztatni — s még halála után is csak „bolond papként” emlegették. Balázs Ferenc azonban nem a veszélyes — vagy akár önsorsrontó — helyzeteket kereste. A saját útját járta, a közönség szolgálatának szentelte életét, s ehhez a célkitűzéséhez maradt hű, olyan konok következetességgel, mint kevesen abban a korban. Életútja döntések sorozatából tevődik össze, de sohasem a megpróbáltatásokat, az embert próbára tevő feladatokat kereste, inkább csak első döntéséhez volt hű a későbbiekben is. A falu életének átalakítását fiatalon tűzte maga elé — s ettől kezdve minden döntése valamiképpen a falun végzendő munka irányába mutatott.

A két világháború között Erdélyben a fiatal értelmiségi számára falun csak a gazdasiztisi és a papi állás kínálkozott. „Jobb a falu szolgája lenni, mint a grófé” — mondta, s beiratkozott az unitárius teológiára. Erdélyben is azért maradt, hogy népe sorsát élje. A húszas évek elején a fiatal írók szervezője, ne felejtjük, az irodalom akkoriban az erdélyi magyar közélet talán legfontosabb területe volt. Balázs Ferenc kollégiumi szobájában szerveződött a *Tizenegyek* antológiája... Angliai tartózkodása után elkerült Amerikába is, s amikor ott erdélyi barátaival találkozott, Erdély térképét terítették maguk elé: mindegyikük egy-egy falu nevét karikázta be: azét a faluét, ahol a falumunkát el akarták kezdeni.

A népszolgálat általános elvét valló Balázs Ferenc egyenes úton jutott tehát el Mészköre. Egyenes úton, de nem minden küzdelem nélkül. Igaz, ötéves külföldi tartózkodása alatt megismerkedett az angol szövetkezeti mozgalommal, a dán népfőiskolákkal, az amerikai farmergazdálkodással, a szó szoros értelmében bejárta a világot: Amerikából „visszaútban” járt Japánban, Kínában, Indiában, Palesztinában — találkozott Rabindranath Tagoreval, Gandhival, s a teológiai tanulmányokban is messzire jutott; azt a lehetőséget azonban, hogy falusi papként tevékenykedhessen, kezdetben nem kapta meg. A tekintélyeket már főiskolásként sem tisztelte, egyházának vezetői pedig mindenképpen ellenőrizni akarták, így aztán a székelykeresztúri főgimnáziumban kapott állást — bentlakásos felügyelőként. Passzivitásra kényszeríteni azonban nem tudták. *Bejárom a kerek világot* címmel megjelentette útibeszámolóját, Székelykeresztúr környékén megszervezte a filmvetítéseket, *Kévekötés* címen lapot indított a fiataloknak. Egyik alapítója volt az *Erdélyi Fiatalok* című lapnak, írásai többek között a *Korunkban* is megjelentek, a *Falvak Népe* terjesztéséért egyháza eljárást indított ellene. Végül tudomást szerzett egy megüresedett papi állásról, megpályázta — így került az aranyosszéki Mészköre 1930 elején.

*

Balázs Ferenc falu felé fordulása nem egyedülálló jelensége a kornak. A húszas évek Európájában — s különösen a közép-kelet-európai régióban — egyre-másra jelentkeztek a népet, a parasztságot tanulmányozó mozgalmak. A felvidéki és a magyarországi ifjúsági moz-

galmakról egyre többet tudunk, a romániai magyar fiatalok hasonló tömörülése viszont még kevésbé ismert.

Az itteni csoportosulás az *Erdélyi Fiatalok* című lap körül jelentkezett, maga a lap 1930 januárjában indult. A kettős, „társadalmi és népkisebbségi helyzet” az értelmiségi fiatalok figyelmét a szociális kérdések felé fordította. Az *Erdélyi Fiatalok* tábora radikálisabb volt a helikoni közösségnél. Pomogáts Bélának a transzilvanizmusról írott monográfiájában olvashatjuk: „Fellépésük (mármint a fiatalok fellépése — FL) mindenképpen fordulatot jelentett a nemzetiségi gondolkodásban és irodalomban: az »erdélyiség fordulóját«, amely után lényegében érvényüket veszítették a transzilvanizmus kialakult tudatformái és ideáljai.” Az irodalommal szemben támasztott igényeknek már nem a transzilván, hanem a népi gondolat tett eleget. Az *Erdélyi Fiatalok* köré csoportosult írók, társadalomkutatók a falumunkát helyezték előtérbe. Egyik emlékezésében Mikó Imre részletesen számba veszi ezt a munkát, itt talán elegendő arra utalni, hogy tanulmányok, monográfiák jelentek meg az erdélyi falu életéről, magában a lapban pedig pontos beszámolók szóltak a magyarországi szociográfia nagy hullámáról.

Az *Erdélyi Fiatalok* és Balázs Ferenc törekvése egybe esett: ennek tudható be, hogy Balázs kezdetől fogva főmunkatársa volt a lapnak. (Egyébként Balázs Ferencnek az erdélyi magyar irodalom szervezeteihez való kapcsolata jól jellemzi magában az irodalomban lezajló változásokat is: ennek az irodalomnak a születésekor Balázs tagja volt a *Tizenegyek* csoportjának, hazatérése után azonban hiába várta a Marosvécsre szóló meghívót, amit leginkább az magyarázhat, hogy nem igazodott a Helikon irodalmeszményéhez. 1932-től aztán tagja lett a Helikonnak, de az 1936-ban írt, *A rög alatt* című regénye kiadására az Erdélyi Szépművészeti Céh nem vállalkozott. Ismeretes, ez volt a sorsa több más regénynek is, így Tamási Áron *Czímerek* és Kacsó Sándor *Vakvágányon* című regényének.) Az *Erdélyi Fiatalok* vállalta Balázs Ferencet: írásai, beszámolóí jelentek meg a lapban, de ennél is többször íródott tudósítás vállalkozásairól. Igaz, azt a közvetlen társadalmiságot, amely Balázs Ferenc munkáját jellemezte, az *Erdélyi Fiatalok* sem követhette. A lap a mészki kísérletnek legfeljebb szócsöve, de nem részese volt — jegyzi meg Mikó Imre. Egy példa erre — ugyancsak Mikó Imre beszámolójából: mikor népi érdeklődésű egyetemi hallgatók látogatták meg Mészkon Balázs Ferencet, ő tőlük is azt kérdezte: ki az, aki falura menne dolgozni, mert a falunak új szellemű fiatal értelmiségiekre van szüksége. A kérdésre hallgatás volt a válasz.

A monográfia Balázs Ferenc mészki munkájának valamennyi vonatkozását feltárja. Balázs a falu gondolkodásának átalakítására tett kísérletet. Feleségével gyerekeket hívtak a papi lakba, új játékokat tanítottak nekik. (Külön kellene szólni Balázs Ferenc „Amerikából vett” feleségéről, Cristine Frederiksenről. Levelezésük egy részét Mikó Imre külön tanulmányban is közzétette az Utunk 1976-os évfolyamában. Ez a levelezés is bizonyítja: azok között, akik Balázs Ferencre hatottak, az első hely illeti Cristine Frederiksent.) Felélesztették a műkedvelő színjátszók és a daloskör munkáját, ifjúsági egyesületet, nőszövetséget szerveztek.

Balázs Ferenc a falu külső képének átalakítására is gondolt. A 13. században épült templom restaurálására Debreczeni Lászlót, a kiváló építőművészt kérte fel — ma is az egyik legszebb erdélyi templomként tartják számon a mészki. Balázs Ferenc törődött a főtér, a falu parkosításával, az utak gondozásával is. Az elmondottak ugyan még csak a kezdetét jelentették Balázs „falumunkájának”, de jelezhetik: ő másként volt pap, mint elődei. Az emberek között élt, ranggal, vagyonnal nem foglalkozott — már az első hetekben felháborodás fogadta, hogy a szegényekkel is éppen úgy bánik, mint a jómódúakkal. Prédikációi akár ismeretterjesztő előadásoknak is beillenek. Néhánynak a szövege megjelent az *Aranyosságok* című lapban, párnak a címét a monográfia is felsorolja: *Csodák, Haladás, Bethlen Gábor, A mai élet nagyhatalmai, A könyvek, Gandhi, Szántás-vetés, Falu és város, Politika, A szekták, Arany János, Petőfi Sándor* stb. A gyerekeknek a kutyákról, macskákról, lovakról mondott meséket, Isten nevét — ahogyan mondták róla — még az iskolai vallásórákon sem emlegette elegendő számban. Téli tanfolyamokat szervezett, szobát bérelt a „kultúrotthonnak”: itt beszélő falusteket rendeztek, amelyeken egyszerű, nyilvánosságához nem szokott emberek beszéltek

katonaeveikről, a háborúról vagy éppen a falu múltjáról. A téli tanfolyamokból nőtt ki aztán a népfőiskola, ahogyan Balázs Ferenc kulturális elképzelései is beágyazódtak a falu átalakításának tágabb tervébe.

Már az első évben kidolgozta a „mészközi négyéves tervet”. A falu gazdálkodását fokozatosan akarta átállítani a szövetkezeti elvre. Előbb cséplőgépet, majd vetőgépeket vásároltak szövetkezeti alapon, aztán Balázs Ferenc megszervezte a tejértékesítő szövetkezetet. A szövetkezet később vajkészítéssel is foglalkozott, s ez már túlnőtt Mészkon, kiterjedt a környékre is. A harmadik évben már saját boltot nyitottak Tordán, az Aranyosszéki Vidékfejlesztő Szövetkezet boltját. A Vidékfejlesztő Szövetkezet elnevezését is Balázs Ferenc adta. Úgy tartotta, törekvéseire a vidékfejlesztés kifejezés illik a legjobban, s a fejlesztő munka során a szövetkezetnek újabb és újabb szakosztályát is meg lehet majd nyitni. Távlati elképzeléseit a szövetkezeti szocializmus kifejezéssel lehet leginkább jellemezni. A monográfia szerzői *A rög alatt* című könyvből idézik: „Szükség lett volna valamilyen bizottságot hatalommal fölruházni, hogy a terület kihasználásának terve alapján a munkát kiossza, a tagokat meghatározott munkába állítsa... A termények szétosztását vagy értékesítését igazságosan végezze”. Eszerint előbb a falu, majd a fokozatos terjeszkedés révén a környék gazdálkodását is a szövetkezeti rend alapján szervezte volna meg.

Balázs Ferenc elképzelései sok vonatkozásban rokonságot mutatnak Németh Lászlónak a harmincas években a vállalkozói szocializmusról kifejtett gondolataival. A gondolatok hasonlóságát talán nem is kell bizonyítani, s elég csak arra utalni, hogy Balázs Ferenc könyveinek, vagy éppen a róla írott monográfia olvasásakor sokszor érezzük úgy, mintha egy Németh László-i dráma hőisével találkoznánk. Amennyire nagy a hasonlóság Balázs Ferenc és Németh László elképzelései között, annyira kevésbé lehet szó a gondolatok közvetlen hatás alapján való kapcsolódásról. Balázs Ferenc már a „mészközi négyéves terv” második évében járt, amikor a *Tanú* első száma megjelent. S hát különbözik is egymástól Balázs Ferenc és Németh László vállalkozói elképzelése. A különbözőségeket a monográfia is számba veszi. Németh a huszadik század szellemi jelenségeiből indult ki, s így jutott el a minőségiszocializmushoz. A valódi huszadik századiságot a teóriában kereste, hőseit az utópiák hőseiként szerepeltette. Igaz ez akkor is, ha a minőségiszocializmusnak megvoltak a maga közvetlen társadalmi vonatkozásai is. Balázs Ferenc — hasonlóan Németh Lászlóhoz — a század új rendjét az új erkölcsiség, végső soron pedig a minőség zászlaja alatt vélte megvalósíthatónak. De ő nem a teória, hanem a gyakorlat embere volt. Az utópiát a társadalom apró sejtjéből, a faluból kiindulva akarta kibontakoztatni. „...hiába kecs egetjük magunkat a külön vonult kis csoportok eredményeivel — olvashatjuk a monográfiában az *Aranyosszéki Tervekből* vett idézetet. — Nekünk tehát a megértőbb, társadalmiasabban gondolkodó emberek testvéri összefogását olyan módon kell megvalósítanunk, hogy mindenki a helyén maradhasson... Olyan új kapcsolatokat kell teremtenünk a többre és jobbra vágyó emberek között, amelyek az életüket emberibbé, biztosabb alapozásúvá teszik..., de amelyekbe lassan az átlagember is belenődhet, ha magát szoktatja, neveli, s amelyek így állandóan nyitott kaput tárnak mindenki számára, aki az elért emberibb, gazdagabb, nyugodtabb életet megkívánta”. Balázs Ferenc a gyakorlat megszállottja, aki a faluból kiindulva még a szocializmust is megvalósíthatónak tartotta. „Ez a rendszer — tudniillik a falu közös gazdálkodásának rendszere — lényegében ugyanaz, amit a szocializmus kíván megvalósítani, azzal a különbséggel, hogy én ezt vidékenként megvalósíthatónak vélem a jelenlegi rendszer keretein belül” — olvashatjuk a monográfiában az egyik Balázs Ferenc-cikkéből vett megállapítást. Ha másra nem is, Balázs Ferenc jövőképre azért következtethetünk ebből a gondolatból. Ezért is lenne jó tudni: eljutott-e a *Tanú* egyik száma Mészköre?

A „mészközi négyéves terv” megvalósítását nemcsak a faluval való küzdelem, hanem Balázs Ferenc egyre súlyosbodó betegsége is akadályozta. Tüdőbaja 1933-ban újult ki, 1934 nyarán még elutazott Dániába, hogy az ottani népfőiskolai mozgalmat tanulmányozza, hazatérte után azonban már csak prédikációit tudja megtartani. Büszke arra, hogy a mészközi munkájáról beszámoló könyvét — *A rög alatt* címet viseli — a faluban harmincan vették meg. Betegen

— mintegy a szabadság kifejezéseként — újra szépirodalommal kísérletezik, ekkor írja *Zöld árvíz* című regényét. 1937 májusában halt meg.

*

Valamennyi Balázs Ferencsel foglalkozó írás szerzője az őt uraló törekvések mozgatóját kereste. Ezt tették már a nekrológok írói s a rá emlékezők is. Idézhetnénk itt Tamási Áront, Kacsó Sándort, Féja Gézát vagy Balogh Edgárt: mindannyian „tisza léleknek”, a lehetetlent is megkísértő vállalkozónak látták. De nem lenne teljes a Balázs Ferencről kialakított kép, ha csak egyéniségének sajátosságáról, „titkáról” beszélnék: az utókornak a vállalkozást is értékelnie kell.

Balázs Ferenc szövetkezetalapító tevékenysége a korhoz kötődik: az éppúgy a két világháború közötti kelet-európai népiséghez kapcsolódik, mint a különböző országok falukutató mozgalmai, vagy az irodalom népre hivatkozó ideologikus jelenségei. Mindez azt is jelenti, hogy ez a tevékenység — mindenekelőtt az elmúlt évtizedek gazdasági-társadalmi változásai következtében — már nem folytatható ott, ahol azt Balázs Ferenc halála lezárta. Az értelmiség és az átalakuló falu népének kapcsolatáról gondolkodva vagy éppen vitázva azonban nem feledkezhetünk meg Balázs Ferencről sem.

Mára már az is nyilvánvalóvá vált, hogy a Balázs Ferenc által emlegetett rések tágitásával a harmincas évek feudálkapitalista világa nem volt átalakítható. Ezt szintén az azóta lezajlott változások mutatták meg rideg bizonyossággal. Balázs Ferenc mészki munkájával — ahogyan írta — Kelet- és Közép-Európa, Ázsia fejlődésének új rendjét akarta megmutatni — s nemhogy a világot nem válthatta meg, de még a faluját sem. Az utópián túllépett az élet: a róla írott monográfia megjelenéséig nevét elsősorban irodalmi munkái őrizték meg. Ahogyan Mikó Imre írta: „Ha nem lett volna író is, nevét két-három nemzedék múlva éppen úgy elfelejtették volna, mint ahogy intézményein, amelyeket létrehívott, már egy emberöltőn belül átgázolt a más irányú gazdasági fejlődés.” Ha ez így van, akkor mégis mi magyarázhatja azt az érdeklődést, amellyel ma Balázs Ferenc mészki tevékenysége, szövetkezetteremtő kísérlete, „négyéves terve” felé fordulunk? Alighanem az, hogy Balázs Ferenc — az elmondottak ellenére is — éppen Mészkon jutott a legmesszebbre: miközben a falu átalakításával az új világ általa elképzelt rendjét akarta megmutatni, a személyes felelősség vállalásáról is példát mutatott. A külső körülmények foglyaként is megtette mindazt, amit a világ megváltoztatásáért megtehetett. Elszemélytelenedő és a gépi mechanizmusok mintáját követő világunknak pedig mindinkább szüksége lesz a személyességet és a felelősséget is vállaló emberekre. Ha valamilyen, akkor ebben lehet elődünk Balázs Ferenc... (*Kriterion.*)

FÜZI LÁSZLÓ

Ágh István: Egy álom következményei

Műfaji sokarcúságában is egységes Ágh István prózakötete. Egységessé elsősorban az írói személyiség teszi. A prózáiról sem tagadja meg a költőt. Legyen szó bármilyen műfaj bármilyen írásáról, mindegyik mögött ott van a költő. De nincs ebben semmi csináltság, semmi széplelkűség. Ez a próza nem modorosságból vagy divatból van lírával átszöve. (Mert hiszen nem törvényszerű a költők prózájának líraisága.) Bármit is ír Ágh István, úgy látja a világot, hogy arra nagymértékben jellemzőek a lírai valóságtükrözés szabályai. Mégsem „költemények prózában” ezek az írások. Jellegüket elsősorban nem az határozza meg, hogy szövegük különle-